

A. Gergely András

Elvetélt aleatória, avagy dunateji téridő mítosz

Az Elképzelt szöveg nyomában – Bohár András hermeneutikai kísérletei

Érti a fene. Talán csak fordítva nyomtatták, vagy tipográfiai eszközökkel töröltek ki belőle sorokat, félmondatokat, elhallgatottá téve azt is, ami ki van mondva. Majdnem inkább műlap, azaz grafikai alkotás, semmint szabadvers. Annak is szürreális, hiperrealista, kísérleti, avantgárd, vagy mi...

Cselényi László versoldalairól van szó, még mielőtt a riadt Olvasót elűzném a referencialitás felvezetésével. Befogadói farkasvakság ez, a primer élmény a „nem szoktunk hozzá”, az „érti a fene” és a „na, ne szórakozz” tónusai között. De mert ekkora, ennyi, ily módon lehetséges poézis mégiscsak van valahol (talán kevesek, de mégis emlékeznek Juhász Ferenc egykor hőkkenettel fogadott poétikai újításaira...), még az sem kizárt, hogy befogadó is akad hozzá – messze a lapozgatás után, de feltételként a mélyebb megismerés élményével. Van persze az irodalomelmélet, költészetesztétika és műkritika területén is néhány merész, aki hozzáfogott megérteni..., főképpen szlovákiai avantgardok maguk is – de egy 1998-as interjújában Cselényi is úgy látta: „Pár napja kaptam kézhez a jubileumomra megjelent *Elképzelt Szövegem* legújabb, még mindig nem végleges változatát, az *Aleatória avagy a megírhatatlan költemény/tartomány* című Duna-táji téridő-mítoszt (ez a pillanatnyi címe *Work in Progress*emnek), s elborzadtam: több mint tízezer sor, s annyira összebogozódva-összeszövevényesedve, hogy kis túlzással azt is állíthatom: már magam sem tudok eligazodni benne. Hát akkor mit szóljon a jámbor Olvasó?” (Szondi György interjúja, idézi Pomogáts Béla).

A *Pannon Tükörben* Pomogáts Béla volt (*Aleatória*. Cselényi László születésnapjára, 2008/1.szám, 48–54., https://epa.oszk.hu/03300/03335/00067/pdf/EPA03335_pannon_tukor_2008_1_048-054.pdf), aki alapos összképet rajzolt Cselényi Lászlóról, jelezve azt is, hogy a szlovákiai magyar irodalmi magányban élő alkotót csak kevés kritikai közéleti és értő elemző illette elmélyült értékeléssel – s a nevezettek egyike éppen Bohár András volt, aki érzékenységet mutatott Cselényi folyamatosan reprodukáló-újraalkotó világának egyediségével közössé tenni ama kockázatvállalást, hogy „a kiszámíthatatlanságot törvényszerűségként kezeli. Amiből következik az alcímként, második meghatározásként is érthető: avagy a megírhatatlan költemény/tartomány”. Azazhogy inkább látszik esélyesnek a „módszeresen átgondolt és felépített költői konstrukció”, amely „szándéka szerint magában foglalja és összegzi Cselényi László korábbi eszmei és költői panorámájának minden lényeges elemét és művészi eljárását” (Bohár, idézi Pomogáts). Cselényi szövegüniverzumában tehát az *Aleató-*

ria avagy a megírhatatlan költemény/tartomány (dunatáji téridő mítosz) című kísérleti mű volt, amihez a kötet jegyzetei között azt fűzte hozzá, hogy a kétrészes költemény anyaga második és harmadik része az egész mítosznak, „ama bizonyos Elképzelt Szövegnek, melyen harminc éve dolgozom. Első része »Acetilén ágyak« címen jelent meg 1991-ben, utolsó, negyedik részét pedig a közeljövőben szándékozom befejezni. Amint már az »Acetilén ágyak«-hoz mellékelt jegyzetben megírtam, olyan »válogatott« gyűjteményről van szó, melyben az egyes korábbi és későbbi már megjelent vagy csak kéziratban versetek, szövegek egységes kompozícióba strukturálódnak, így végeredményben egyetlen szöveggé kell értelmezni majd, skatulyázzván azt verses regénynek, eposznak (vagy inkább antieposznak) vagy, miként magam is teszem, mítosznak. Noha nyilvánvaló, hogy inkább antimítoszról van szó, vagy ahogy én nevezem, »téridő mítoszlól« (idézi Pomogáts).

A Pomogáts által „Cs.tartomány”-nak nevezett önálló szövegvilág, amely nagyban épít a szövegi jelen és a korábbi textusok átírt montázstechnikáival dúsuló térbeliségre, nem kevés eredettörténeti és narratológiai feladatot kínálva az elemző tekintetnek. A mitikus-folklorisztikus és a teremtéstörténeti (óceániai, özönvízkori, csallóközi nagy árvíz eseményeit felidéző *Jelen és történelemből* kötetből is ismert) költői siratók egyfajta perszonális panorámát kínálnak, melyben el- és szétágazik a bölcséleti értelmű számvetés, költői tapasztalat és vizuális elbeszélőmód – Pomogáts szerint állandóan összefoglalást kínálnak, ami „a szövegisméltések rendszeréből is kitetszik, a korábbi önéletrajzi, történelmi és kulturális, illetve poétikai motívumok rendre visszatérnek, új szerkezeti struktúrákat hoznak létre (ahogy ez valamivel később az *Aleatória* című kötetben is történik), mindez részben megerősíti a költő korábbi tapasztalatait és felismeréseit, részben új távlatokat nyit a már ismert motívumok átrendezése” révén (Pomogáts, *i.m.*).

Vagyis mégis létezik belátó bizonyosság! Mert bizonyosan kell lennie valahol az értelmezés értelmezéseinek értelmezéseként olyasmi-nek, ami szinte a biztos bizonyosságot adja! Ámde ezt keresnünk kell, ebben áll a nagy titok, s ebből áll maga a bizonyosság őszanyaga, szerkezete, működés módja is. Olykor pedig

vétlen-véletlen rálelünk jól festő, szolid, eszélyes kísérletekre, melyek a siker látszatát keltik, meggyőznek, sőt néha lenyűgöznek is.

Mármost ebbe a meggyőző-lenyűgöző körbe sorolnám Bohár András kötetét, melyet az *Aktuális avantgárd* könyvsorozatban hozott ki a Ráció Kiadó (párban a Magyar Műhely Kiadóval, még 2005-ben). A dátum is mutatja – mit nekünk most már az idő objektivációja, ha az csak mítosz-tartozék szerepet játszhat, sőt rendszeres összefoglalás vagy újraírás tárgyává is lesz?! – nem friss a könyv, nem a minapi könyvpiaci nóvumok közé tartozik. De egyenesen a megtérülő érték, a maradandóság kiemelt polcán a helye, párban az időtlenséggel vagy a téridő mítosz folytonos aktualitásaival. Bohár egyben mint sorozatszerkesztő is jelzi a szándékot, hogy a megértés- és megismeréstörténet eszköztárával olyasvalakit fogjon közre, kinek elemző értelmezése nem napi rutin, hanem elmélyült átlátás és fókuszált belátások partjai közt vezet közelebb (nem „A valóság”, hanem) bizonyos valóságok birtokbavételének fikciója felé. A könyv címlapja is vall erről a tünékeny mélysötétekből a megvilágosodó értelmezés felé sodródás, a definitív pontosítás, és az értelmező bizonytalanság magabiztos vállalásának szín- és fogalom-dinamikai jelenlétéről. A megírhatatlan költemény talán legtermészetesebb idő- és tér-közege az elmondhatatlan címlap is. Harmóniában vannak, a költői és vizuális hagyománynak immár abban a rétegében, amely a képversek avantgárd újdonságát mint múlt idő örökérvényűségét is kezelheti.

Legyünk mindeközben „beavatón” pontosak vagy pontosítóak: Bohár András *A megírhatatlan költemény* címen adta közre a posztmodern értékek tematikai körén belüli elemzését, alcíme szerint *Hermeneutikai kísérletek Cselényi László költészetéről*. Maga a sorozat – ez a 16. kötete – is abból indít, hogy a prózai vagy poétikai alkotások egy meghatározható alaptrendje a klasszikus interpretációk mentén tematizálható, van azonban egy viszonylag föltáratlan és megnevezetlen szerzői kör, melynek életművét a komplex feldolgozás a hatvanas évektől napjainkig elhanyagolta, amivel nemcsak mintegy lezárta, de értelmezés-függetlenné, másképp talán „értelmezhetetlenné” is tette, ennek alapján épp a komplexitás igényétől lépett hátrébb. Ezzel mint kényszerű vagy/

vagy értelmező móddal szakítva az *Aktuális avantgárd* nemcsak hiánypótló szerepet vinne, de merészlni próbál lehetséges utakat keresgélni a már akkor is nyitott, ma már avítósan vállalhatatlan elmaradás bizonyosságú szolgáló belátások felé, ekképpen pedig „a kultúrában lejátszódó többszörösen szimmetrikus történések is új megvilágításba kerülhetnek, valamint újabb dialógusok beindítására teremthet esélyt”.

A filozófus Bohár András mivel éppen a kultúraközvetítés filozófiai, antropológiai, esztétikai és etikai dimenzióit tekinti fő érdeklődési területének, mintegy a „visszavonuló szavak”, az „intermediális művészet”, a „betűcivilizáció szétrobbanása” és hasonló könyves közlések sorozat-piacára hozza azt a „vizuális- és kísérleti költészet, elektrográfia” területet is, melynek keletkezés-, értelmezés- és befogadás-hermeneutikai koncepciói egy egészen releváns világot teremtenek. Teremtenek, leírnak, befogadnak és kiválasztanak, értelmeznek és formálnak is persze, ám mindezek között nem tekintik sem evidens rendszernek, sem képtelen vállalásnak a csalafinta árnyalódások befogadásának kísérletét. Az avantgárd recepciója ugyanis nem képtelenség, nem szürreália, csak talán maga is avantgárd. Bohár e mostani témaválasztásáról, kiszemelt alkotója mibenlétéről így ír a kötet fülszövegében: „A pozsonyi Cselényi Lászlóról szóló könyvem a határon túli magyar irodalom és kultúra jeles képviselőjének méltatása mellett a kísérletező, új szellemiség befogadását is előmozdíthatja. Az alkotói pálya ívei és törésvonalai okán nem a hagyományos monografikus feldolgozás igénye fogalmazódott meg bennem e kísérletező szellemiség leírása során, inkább a tematizációs változások alakulására összpontosítottam. A szövegváltozatok mozgásformáinak tettenérése – egy-egy kísérlet erejéig – mindig ösztönzést adott újabb nekirugaszkodásokra. Az hamar beláthatóvá vált, hogy az első két könyv után sorra megjelenő variációkat – a lehetőségeket egy elképzelt szöveghez – elemezni, s az értelmezési variációk összességét közönség elé vinni lehetetlen vállalkozás. Éppen azért maradt az az esély Cselényi költészetének/kísérleteinek áttekintésére, hogy néhány jól megragadható nézőpont segítségével, mintegy a hátsó ajtó kulcslyukán bepillantva, megidéz- zek egy-két változatot az értelmezések sokasá-

ga közül. S itt is egy megszorítással kell élnem. Számos terület kisebb hangsúlyt kap az elemzésekben, mint azt talán megérdemelhetné. Így például az eminens poétikai megoldások, a zenei szerkesztettség vagy a kulturális univerzalitás kitüntetettsége, amely csak a sajátos rekonstrukciók finomszerkezetében vannak jelen, vizsgálódásaim során kisebb hangsúlyt kaptak” (a kötet hátoldali ismertetőjéből).

A rekonstrukció „finomszerkezete” tehát a szimmetriák esélyeivel is bánik-játszik, s ha netán nem lenne „nyitva” ez a közléskultúra, hát maga járul hozzá a megnyitás esélyéhez, prózapoétikai dialógusba keveredve hol a költővel/közlővel, hol a befogadó/értelmezővel. Keretet formál annak is, amely mint épp a keret/keretezés hiánya szolgált klasszikusabb idők és verzátus alkotók elhelyezésének helyszínéeként. Csakhogy épp az avantgárdra oly jellemző „rögzíthetetlenség” teszi mindezt nehezebbé, hol a vállaltan más „pozicionáltság” hiánya teszi innovatívvá a tradíciókkal szembeállított/elhelyezett/főlszabadtított esztétikai minőséget. A besorolhatatlanság akarása tehát egyben az aktuális lét, avagy az épp-így-lét magatartás-fókuszált módja is, átlépve korszakolási kényszereken és közlésformalizált eljárás-módokon, mintegy ezzel különítve el magát az elkülönítés elemzői kényszerétől is. Vagyis Bohár éppen az elválakozott önkép és az elemző közelítés esélyeinek partvonalain keresi nemcsak a művek működésrajzát, „térítő-mítosztát”, de magát az alkotói beállítódást, transzpozíciót, szövegváltozati vagy modulációs játékot – kendőzetlenebb kifejezéssel: magát a poétikai zenét. Nem véletlen tehát maga az aleatorikus kompozíció jelenléte sem, a versek sortörésével, a lineáris olvasat megbontásával vagy tükrözött megfogalmazásával, a szókapcsolatok csere-lehetőségeivel, az egy-egy szót jelentéséből a mondattani transzpozíció révén átkódoló összefüggésekből vizuálisan is kiemelve úgy emeli háttérbe a jelentést, hogy az további értelmezési-olvasati-látvány-impresziót is adjon. Messze nem indokolható, hogy a „puszta olvasat” mellett miért is van akkor szükség hermeneutikai kontrasztokra, talányokra, átlátásokra és megvilágítások változataira: bár merész vélekedés talán, de éppen a megismeréstudományi és lételméleti problematikák legsűrűbb természeti vidéke lehet érvényes a belátás- és értelmezés-mód-

szertan transzponálásával, a szóbeliség egy másik értelmezési tartományába vezető utak megnyitásával, amelyek nem a költői jegyek, hanem a magyarázó kísérlet formájában nyelik el alapfunkciójukat – s immáron ezeknek magyarázására kéne vállalkoznom magamnak is. Ez beláthatóan nehéz lesz. Mert például a Bohár-kötet kétségtelen „nehézsége” (egyúttal persze élvezeti értéke is!) éppen az, hogy az olvasói-befogadói attitűdnek föl kell vennie a magyarázó szerepkör lehetőségét, majd társolvasóként hozzájárulni ennek elvitatásához, majd szétszedni és újra-összerakni mindazt, amit Cselényi nyelvi-tipográfiai-képi-gondolati cselekbe ötvözött érzéktára az értelmező elemzés számára kínál, s utóvégre magát a megismerő eljárást, megértő társszerzőséget és elemző attitűdöt kapcsolni Bohár munkájához is. Ennek viszont csupán példás(an rövid, kivonatos) olvasata lehetséges talán egy kulcsfontosságú fejezet alapkérdéseire utalással...: *Az emberélet útjának felén: az előtt és után között* fejezet úgy tárja fel „a közöttiség koordinátáit”, hogy a dolgok Cselényi-féle szövegváltozatait, a polarizációt, a többszörös határpontokat, a variációkban testet öltő megoldásokat kezeli „lehetőségként egy elképzelt szöveghez” (67. old.).

Cselényi Lászlót persze nem adatik mindenkinek ismernie, s költészetének, „Költészeti Forradalmának radikális érzékenységét is csak kevesen kötik párizsi, Mallarmé-áthatotta fogékonyság vagy reflexivitás, nyelvi vagy poétikai stratégia kialakulása olyan mér földköveihez, mint a *Téridő szonáta*, a *Jelen és történelem*, az *Összefüggések avagy Az emberélet útjának felén*, később *A megíratlan költemény*.” Ezekben is az egyre nehezebbé váló olvasói eljárásmód igénye, a meglehetősen kacifántos szerkezetek, a renden kívüli rendek és irodalomkritikai pillantást nem tűrő próbatételek sorozatai, költői élménymeghatározottságok folyamatai, szekvenciái kapnak főhelyet, s bennük-fölöttük a szlovákiai magyar irodalomban sem esetleges, inkább jellegzetes lírikus-mitologikus-epikus alkotói világokból szőtt mintázatok kapnak hangsúlyt. Például ahogyan Mallarmé *Kockadobása* sem lehet azonos kihívás, mint a Nagy Mú elkészítése, úgy formálódik Cselényi poézisében az *Elképzelt Szöveg* univerzuma. Közben költői szerepvállalások, megváltástudat, sajátos teleológia, majd a költői én visszavonu-

lása, a szubjektum elcsitítása, a „tiszán tudati intencionáltásunkra hagyatkozás” kísértése (a vágyaktól és ideáktól elkülönböződés terének megnyílása) határozzák meg, s például a tradicionális formákat megidéző költemények (*Ballada a földről*, *Rapszódia a bodrogi szélről*, a *Gömör népe*) a szimbolikus beszédmódok körét idézi meg, egyúttal „a költői szubjektum kitüntetett beszédhelyzetét megsemmisítik” (12. old.). Ily módon „az érzékelés-észlelés toposzjai”, a „szövegtoposzok újraélesztése” és „a képtoposzok felvillanása” egyként „a végleges irány(nélküliség)” szférái felé vezetnek, ami az elemző számára „néhány jól megragadható nézőpont segítségével” az értelmezések és értelemváltozások sokasága közé-mögé tett megismerési kísérlettel kínálja a más karakterű befogadás lehetőségeit. S e „toposzok egymásra játszásai”, „szélesedései” olyan „radikális gesztusok” világi felé terelnek, ahonnan nézve a kötet kulcskérdései, fejezetcímei is világosan áttekinthetők már: a „még irodalom” és az „arccal a jövőnek” kezdet, a „narráció és poézis” elbeszélői önazonosság felé vezető útkanyarulata, a „kísérletek az élménytől való elszakadásra” mint egzisztencialista komplexitás-igény, az „időmodulációk” rendje felé tett lépések és ama „bizonyos zárójelek” kezelésének trendje, a „közöttiség koordinátái” és „az előtt és után felkiáltójelei”, végül az „irányadás matematikája és szimbolikája” mint érzékelés-észlelés határok kezelése hat fejezeten át fáradozik mindegyre beljebb és beljebb jutni Cselényi végtelenül-változóan gazdag belső világaiba. S mert a kötetet az alkotó *Munkássága* és *Curriculum Vitae*-je zárja, saját szavai mesés tükörben visszaverik a hermeneutikai elemzés előző száz oldalát, s helyére teszik a szemet szűrő narratív elbeszélőmód lineáris szerkezetében megbúvó kisiklási esélyeket is, megtörik az 1938-tól induló életút-elbeszélés társadalomkritikai vagy életmódszociológiai, kulturális toposz-függő vagy a látásmód lehetséges cikkanásait is magában rejtő önkép visszautalásait (101–106. old.).

Cselényi önképét korábbi irodalmi beszélgetések, interjúk is megidézik, illő hát, hogy saját magának tetsző módon (ne) higgyünk Neki, aki a „szűkítés” önkorlátozó megoldás-kényszeréről így vélekedik: „Ez a kötet nem véletlenül megírhatatlan költemény, és ma már biztos, hogy nem lehet és nem is kell befejezni.

Ami magát a verset illeti, őszintén szólva én magam is megdöbbsentem rajta, hogy milyen óriási massa, és ez eleve elriasztja az olvasót. Okvetlenül húzni kell majd belőle. Közismert, hogy állandóan ugyanazokat a szövegeket módosítom, bővíttem. A további felvonásban a bővítés mellett szűkítés is lesz” (203. old.). S a Bohár-kötet önéletrajzi utolsó mondatával Cselényi még ezt is beforgatja az aktív és reflexív életvilág-narratívába: „Hát ennyi az én életrajzom. A többi a verseimben van, s Bohár András monográfiájában” (103. old.).

Ma pedig e térítő-univerzum vélhető változásaival együtt már tudhatjuk, hogy a száználvali közelítési kísérlet a megismerhető megismeréséhez szintúgy csak előzmény, mely mindennek megismerésére készítet. Persze, nem ha Bohárt, a korán elhunyt kiváló filozof követem, hanem ha aleatorikus toposzokban, Cselényi-kanyarokban és képvers-törmelékek-

ben fejezném ki a visszatekintés érvényességét, az talán jobban illene egész írásomhoz. Akkor viszont az Olvasó vehetné úgy, hogy a „Megírhatatlan Költemény” nyomán csakis megírhatatlan olvasat létezhet. Pedig kellően radikális szűkítéssel ez éppúgy nem valós, mint a szlovákiai magyar irodalomról életre kelt toposzaink... Van tehát bizonyosság, legalább az olvasatokban biztosan – csakis a választott narrációk önálló életvilágától függhet mindez. Ezek ugyanis nem lennének idegenek sem Bohár kismonográfiájától, sem Cselényi László „nem véletlenül megírhatatlan” életművétől.

Bohár András: *A megírhatatlan költemény*, Ráció Kiadó, 2005.

NÉMETH JÁNOS:
Műlovarnó

